

ФІЛОСОФІЯ ЗАВЖДИ БУЛА ПІД ПІДОЗРОЮ, АЛЕ НІКОЛИ НЕ БУЛА ТАКОЮ БЕЗПОРАДНОЮ ЯК СЬОГОДНІ

*Любомудру Георгію Георгійовичу
Філіпчуку, життя і принципи якого
для багатьох із нас є живильним
джерелом глибоких почуттів,
чистого сумління і неспокою думки,
з нагоди 65-річчя від дня народження
присвячую.*

Немає потреби сьогодні когось переконувати, що стратегія поведінки людства в добу глобалізації потребує радикальних змін. Ми живемо не лише в океані безмежних знань. Ми – сучасники лавиноподібного зростання соціальних мереж, штурмового росту Інтернету, глобальної комп'ютеризації, тріумфуючого віртуального світу, «комодофікації» пізнання, комерціалізації науки, «економічного тоталітаризму» і пов'язаних з цим глибинних соціальних та морально-ціннісних змін. Набута раніше могутність людини й стратегія володарювання, які зруйнували квазірівновагу біосфери й ноосфери, призвели до переходу в новий стан важко усвідомлюваної системи, де для людини може не виявитись місця. Девальвація природності виявилася одночасно девальвацією людяності. Життєдайна духовна тканина тріщить, розриваючись між екзистенціалами «бути» і «мати». Як не згадати мудрі слова Далай-лами XIV: «Люди були створені для того, щоб їх любили, а речі були створені, щоб ними користувалися. Світ у хаосі тому, що усе навпаки».¹

Без масштабного осмислення цих процесів, без системної інтеграції сучасного формату знань важко уявити оптимістичне майбутнє людства. Завдання нової світоглядної системи утримати межу між розумним і нерозумним майже в усіх сферах людської діяльності; віднайти та утримати баланс між глобальним і локальним аби не стерти межу між інтеграцією та асиміляцією; стати опорним пунктом реконструкції людських відносин, деформованих егоїзмом, комерціалізацією, божевільною волею до влади...

В цій непростій ситуації затребуваність філософії стає очевидною. Адже її не даремно називають смислотворним ядром культури, квінтесенцією духу. Слугуючи способом здійснення культури, філософія водночас, підноситься над нею, виступає її самосвідомістю. Вона звернена, передусім, до людини у багатоманітності її стосунків зі світом. Крім того, філософія найбільшою мірою втілює в собі критичність думки, її здатність до самоконтролю, до того, що можна було б назвати чесністю людського духу перед самим собою.

Звісно, усе це не лежить на поверхні. На простий розсуд, філософія опікується поняттями надвисокими і надто далекими від реального життя або із надзвичайною серйозністю займається речами, ніби для усіх відомими,

¹ Див. : Саух Петро Толерантність як цінність в системі полікультурної освіти // Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності : Міжнародна науково-теоретична конференція, 1–2 жовтня 2015 року : [матеріали доповідей та виступів] / редкол. П. Ю. Саух [та ін.]. – Житомир : Вид. Євенок О. О., 2015. – С. 273.

заплутуючи і ускладнюючи очевидне. До того ж, вона сіє неспокій, вибиває з протореної і зручної колії, по якій, звичайно, рухатись легше. Тому більшість людей уникає цього *сократівського джерела дискомфорту*. Особливо це відчувається сьогодні, коли філософія набула в громадській думці такого статусу, що називати самого себе філософом стало ніби й не зовсім пристойно. Інша справа – громадський діяч, політик, мислитель..., за якими стоїть не лише констатація роду занять, але й оцінка зробленого, визнання. Звідси й та підозра, яка супроводжує любов до мудрості упродовж усього її історичного існування. Не випадково її долею були якщо не переслідування, то опір, якщо не опір, то підозра, якщо не підозра, то здивоване нерозуміння або глузування. На собі це відчули не лише Сократ і Джордано Бруно, Бенедикт Спіноза і Серен Кіркегор, Григорій Сковорода і Дмитро Чижевський, Микола Бердяєв і Сергій Булгаков та багато мислителів минулого й сучасності. Навіть Фома Аквінський, котрий усю свою творчість присвятив обґрунтуванню і захисту доктрини католицької церкви, а згодом після смерті був прилучений до сонму святих, за життя не мав ні підтримки, ні визнання. Деякий час його вчення навіть забороняли. Як афористично висловився у свій час міністр внутрішніх справ царської Росії Ширинський-Шахматов, «користь філософії не доведена, а зло від неї можливе». Якщо і є якась потреба у філософії і філософах, то вона, на його думку, полягає в можливості використання їх як допоміжного засобу для здійснення певних ідеологічних і політичних цілей. У таких випадках, казав Гегель, до філософії ставляться, як до будинків розпустити, – їх терплять¹. Минуле століття «терпіло» філософію... Але не тому, що вона обслуговувала ту чи іншу ідеологію або політичну доктрину (хоча й це було), а тому, що ця доба була відносно благополучною, пронизаною «розумністю», а її в цілому умонастрої ще зберігали віру в науку й силу розуму. Інша ситуація сьогодні, коли техногенна цивілізація перетворює людину на примітивну деталь суспільної машини, «відчужує» від природного ества, почуття органічної солідарності зі всім живим світом, руйнуючи в ній матрицю людяності та співчуття. Усе це не випадково стало предметом «смакування» різними течіями філософії постмодернізму, де людина представлена механізованою, невротичною та девіантною, над якою тяжіє світ симулякрів. Безперечно, постмодернізм із його парадоксальними концептами певною мірою розмиває межі між традиційними соціальними інститутами, акцентуючи лише на маргінальному й не пропонуючи конкретних відповідей на існуючі проблеми. Завдання ж філософії в продукуванні нових конструктивних теорій, які б не лише збагачували та оновлювали філософський дискурс, а й пропонували «софійний» шлях виходу із кризових ситуацій. Ось чому існує гостра потреба в новій «Я-концепції» сучасної філософії, усвідомленні її власного ества та форм існування, місця серед інших наук і в культурі загалом. Більше того, сьогодні як ніколи раніше, постає питання про її майбутнє й перспективи, роль в духовному

¹ Саух П. Ю. Філософія: бунтівний дух у пошуках панацеї // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Філософія науки, освіти та культури доби постмодерну. – 2003. – № 598. – С. 3.

житті суспільства, її відповідність духовним запитам, здатність продукувати інтелектуальні і моральні орієнтири тощо.

Чи відповідає сьогодні філософія цим непростим й, водночас, традиційним для неї вимогам часу? Якщо бути відвертим – далеко не завжди. У зв'язку з цим, небезпідставною є думка відомих учених (Р. Фейнман, С. Вайнберг, С. Хокінг, Р. Рорті, М. Нуссбаум та ін.), що сучасна наука старанно відмежовується від філософії, а філософія не менш старанно прикидається наукою. Та й ми, філософи, відчуваючи сучасні метаморфози філософії перед викликами часу, нерідко задаємося подібними питаннями: чи має майбутнє філософія? Чи необхідний союз науки й філософії? Чому філософія в своєму історичному розвитку дедалі відділяється від мудрості? й т. ін. Невпевненість філософії відчувається не лише у втраті генетичної взаємопов'язаності з наукою й «сором'язливістю», а іноді, і з беспорядністю в публічному просторі, але й «споглядальністю», узагальненою манерою філософських міркувань в процесі її викладання в університетах, де студенти бажали б чути не різні філософські точки зору, а й конкретні відповіді на реальні питання, що постають перед ними.

Не повірю тому, що хтось із університетських викладачів не зустрів у своїй практиці питання: чи є потреба у філософських знаннях для вирішення професійних і життєвих проблем майбутніх лікарів, інженерів, педагогів або бізнесменів? Невипадково автори «Передмови» кембриджського курсу філософії, ніби кепкуючи над собою, пишуть про розчарування студентки, яка вирішила вивчати філософію й неочікувано відкрила для себе дивну річ: всі засновники відомих філософських концепцій заперечують вчення один одного, жорстко їх критикують й милуються лише своїми важко доступними версіями¹. Й це правда. Філософські системи іноді нагадують замки, що височать над рівнинною пустелею: фортеця Декарта, обнесений ровом замок Канта, фантастична споруда Гегеля, більш скромні фортеці Гайдеггера, Апеля, Інтайра, Фуко, Бодрійяра, Ліотара... Як результат – безмежна кількість взаємовиключних, безперервно критичних одна до одної шкіл і вчень, кожна з яких претендує на пізнання абсолютної істини, на право єдино вірного вчення про буття, сенс життя, ціль і перспективи розвитку людини та людства. Тобто маємо те, що Уільям Джеймс називав «фантастичною неупорядкованістю вченості».

Причин цього існує багато. Насамперед, пов'язано це із диференціацією філософського знання та спеціалізацією наших досліджень. Філософія дедалі частіше розпадається на вузькі філософські проблеми, стає філософією мови, свідомості, фізики, техніки, освіти у той час як «велика» філософія (істинна філософія) існує лише у вигляді класичних зразків минулого, не маючи сучасних версій. Уподібнившись алгоритму науки, дисциплінам об'єктивного знання, філософія, на жаль, втратила те, що було її основою, її коренем – *«софію»*, *мудрість*. Адже мудрість демаркує сферу знання та віри і не претендує знайти те, у що можна лише вірити, як і не обмежується вірою в те,

¹ An introduction to modern European philosophy. Ed. by J. Teichman, G. White. N. Y., 1995.

що можна достовірно знати. Не дивно, що в цій ситуації за словами Х. Ортега-і-Гассета, «ми зустрічаємо тип науковця, якого ще не бачила історія. Він з усього того, що повинна знати освічена людина, знає лише одну науку, і навіть у цій науці знає лише маленьку ділянку, яку активно досліджує. Він навіть проголошує як чесноту своє незнання всього, що лишається поза його вузькою науковою ділянкою»¹. Значною мірою ці процеси спричинили парадоксальну ситуацію у науковому співтоваристві, коли не лише фахівці різних наукових галузей не розуміють один одного, але й представники однієї і тієї ж наукової галузі не знаходять порозуміння між собою. Якщо в біології, фізиці, хімії це явище якоюсь мірою пояснити можна, то в філософії – важко. Глухий кут, обумовлений цією диференціацією, самолюбіванням й самоаналізом, обмежив вихід філософії за межі самої себе, в *публічну сферу* та прирік лише масштабне продукування нових, й далеко не яскравих викладачів філософії.

Не менш знаковою проблемою в цьому контексті є зарозумілість й стерильна непублічність сучасної філософії та її повчальний «барський тон» (І. Кант). Відомий фізик, лауреат Нобелівської премії Р. Фейнман згадує, як на міжнародній конференції йому вручили доповідь одного із доповідачів-філософів. «Я, – пише вчений, – почав читати цю чортівню, і мої очі просто вилізли з орбіт...». Нічого не зрозумівши, фізик вирішив зосередити свою увагу, принаймні, на одному із речень тексту, вирішивши будь-що його осилити. В ньому йшлося, як зазначає Р. Фейнман, щось на зразок «індивідуальний член соціального суспільства, часто отримує інформацію шляхом візуальних символічних каналів». «Я, – іронізує Р. Фейнман, – довго мучився, але усе ж переклав. Знаєте, що усе це означало? «Люди читають». Потім я перейшов до наступного речення і зрозумів, що його теж не можу перекласти. На кінець, це перетворилося в пусте заняття: «Іноді люди читають, іноді слухають радіо» і т. д., але усе це написано так зарозуміло, що спочатку я навіть закомплексував, але коли розшифрував до кінця, виявилось, що це повна нісенітниця»². Ясна річ, нерідко стосується це виключно індивідуальної характеристики тієї чи іншої особистості, яка пов'язана із психологічним типом окремого філософа, а не з філософією загалом. Але невиразний абстрактно-зарозумілий текст зазвичай має й абсолютно просте пояснення – автор не повною мірою володіє матеріалом. Якщо бути відвертим, зрозуміти кепкування Р. Фейнмана неважко, звернувшись до текстів багатьох епістемологів, феноменологів із їх нездоланно складним стилем та «барським тоном» філософствування. Подібні речі дають привід сучасним представникам фундаментальних й, особливо прикладних наук, робити висновок, що «нинішня філософія мертва» й не здатна істотно впливати на розвиток сучасної науки³. Як це не прикро, але доля істини в цих словах є. Хоча Р. Фейнман та інші його однодумці й не заперечують особливо високої історичної місії філософії. Вони проти «епістемологічних вправ», в полон яких попадає філософ на шкоду

¹ Ортега-і-Гассет Х. Бунт мас // Вибр. тв. – К., 1994. – С. 25.

² Фейнман Р. Вы, конечно, шутите, мистер Фейнман! – http://lib.ru/feinman.txt_with-big-pictures.html.

³ Вайнберг С. Мечты об окончательной теории. – М., 2012. – С. 133; Хокинг С., Млодинов Л. Высший замысел. – М., 2012. – С. 52–53.

власній науковій діяльності. Тобто, чутки про смерть філософії слід вважати надто перебільшеними. Але, нових викликів сьогодні не уникнути ні мислителям, ні філософії.

У зв'язку з цим чи варто вважати нинішній стан філософії нормальним, чи варто погоджуватися з тим, що «споглядальність», неупорядкованість й важкодоступність специфічних знань – особлива ознака сучасної філософії і подолати її можна лише подолавши саму філософію? Це питання не має простого «технічного» розв'язку і вимагає до себе підвищеної уваги та концептуального осмислення.

По-перше, з одного боку й до сьогодні існує страшне *ідеологічне спотворення філософії*, яке було дієвим в останні 200 років. Водночас дається взнаки її жахлива *академічна деформація*. «Вони, – як справедливо вважає В. Айленбергер, – є найлютішими ворогами первісного концепту філософського життя»¹. Професійні філософи, незалежно від їх бажання, утворюють особливі інтелектуальні еліти, прямо чи опосередковано пов'язані з елітами політичними, релігійними, соціальними, науковими тощо. В цій ситуації, фактично за бортом «професійної філософії» (К. Поппер) залишається гігантський шар «коменсенсної» (*common sense*), життєвої філософії. А між іншим, саме вона складає основу світогляду, моралі та ціннісних орієнтацій абсолютної більшості людства. Навіть фахівці, які отримують університетську освіту, а разом з нею обривки професійних філософських знань, в реальному житті керуються не професійною, а коменсенсною філософією. І її вивчення могло б бути достатньо цікавим предметом досліджень професійних філософів в традиціях або на межі основних напрямків та дисциплінарних гілок академічних філософських знань. «Академізм та ідеологізм сьогодні дивним чином лікуються через спонтанну кон'юнктуру у пошуках свідомого життя. У таких пошуках неминуче звернення до філософії за її доброю старою адресою»². Й ця адреса усім відома – мудрість. Іншими словами, *зникнення мудрості із любомудрія* має складати сьогодні предмет особливого філософського запиту.

По-друге. Сучасна філософія практично не представлена в публічному просторі. Поряд з цим, в суспільстві завжди був і є постійний інтерес до того, про що пишуть й дискутують філософи. Сьогодні з метою підвищення дієвості філософії важливим є звернення до персоналістичних, гуманітарноорієнтованих і літературних традицій та стилів мислення. Йдеться, так би мовити, про *екзистенційний тонус* філософії. Науковий дискурс, – а тим паче квазінауковий – екзистенційно порожній й атональний. «Солома слів» – говорив про такі, занурені у «вербалізм» філософські вправи Лейбніц, попереджаючи, щоб їх не приймали за суть самих речей.

Алгоритму академічного, або швидше псевдоакадемічного педантизму й «духу абстрактності» має протистояти філософія як спосіб життя, філософія як пошук, що ретранслює екзистенційний тонус звичайною людською мовою, але

¹ Інтерв'ю Петера Слотердайка з головним редактором німецького філософського часопису «Philosophie Magazin» Вольфрамом Айленбергером // Філософська думка. – 2015. – № 2. – С. 110.

² Там само.

яскраво й переконливо для не-філософів («інших»). Філософія – це не конкретна наука. Вона цілісна за своє суттю, як і саме життя. Звісно, філософія може зайняти своє гідне місце в публічному просторі лише тоді, коли вона зосереджуватиме увагу на власне філософських проблемах, адекватних тому рівню розвитку суспільства, науки, тому рівню людського розвитку, тій ситуації, в якій ми сьогодні перебуваємо.

Тобто це означає, що філософ не має уподібнюватись ні політологу, ні журналісту, ні менеджеру... Адекватність присутності філософії в публічному просторі не вимірюється тим, якою мірою філософи обговорюють «смажені» факти, а тим наскільки активно розкривають свої професійні напрацювання в публічних лекціях, популярних книгах, звісно без втрати базових констант філософського мислення як пошуку істини. Існуючий скепсис й страх у філософському співтоваристві, що такий підхід «розміняє» філософію на повсякденну вульгарність є безпідставним. У зв'язку з цим достатньо згадати філософію Г. Марселя, А. Камю, С. де Бовуар, С. Булгакова та ін. На публічні особливості філософії акцентував XXIII Всесвітній філософський конгрес «Філософія як дослідження і як спосіб життя» (Афіни, серпень 2013), який продемонстрував бажання подолати стерильність філософії та її ізолюваність від навколишнього світу.

Думаю, саме тепер, на початку третього тисячоліття, коли філософія переконується у власній безпорадності навчити чому-небудь конкретному, настає момент її *зворотного руху до мудрості*. Саме тоді, коли філософія повернеться до мудрості, що складає її серцевину, усі окремі частини філософії (онтологія, гносеологія, логіка, етика) виявлять свій взаємозв'язок й багатство саме в понятті мудрості, яка є джерелом усіх філософських дисциплін та напрямків. Звісно, реалізація філософії як *єдиного проекту*, у всій багатоманітності її вчень може бути досягнутою, не творенням якогось одного істинного напрямку, а лише в *софії*, до якої філософія є лише шляхом. Тільки на цій основі з'явиться реальна перспектива, в якій усі лінії філософії, що розійшлися з єдиної точки *«наївної мудрості»*, знову з'єднаються в *алгоритмі збагаченої мудрості*, яку можна було б назвати всеосяжним софійним середовищем (*софіосферою*).